

УДК 379.835

Пішун Сергій Григорович,
кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри
гуманітарних дисциплін Сумської
філії Харківського Національного
університету внутрішніх справ

ВІЛЬНИЙ ЧАС ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ ЯК ІНТЕГРАТИВНИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

У статті розглянуті теоретичні засади використання вільного часу як важливого фактору впливу на розвиток особистості студента.

Ключові слова: вільний час, використання вільного часу, діяльність, дозвілля, студенти, формування особистості, цінності.

Актуальність і постановка проблеми

Важливе місце в житті молоді займає вільний час. Він – один із основних засобів формування особистості молодої людини. Вільний час безпосередньо впливає на навчально-виховну сферу, бо в його умовах найбільш сприятливо відбуваються рекреаційно-відтворювальні процеси, які знімають інтенсивні фізичні, інтелектуальні, психічні навантаження. Негативні явища в житті суспільства, у величезному ступені торкнулися всієї виховної роботи з підростаючим поколінням. Серйозні проблеми в організації навчально-виховного процесу в школі привели до того, що окремі студенти приходять до університету без інтересу до навчання. У найкращому разі, спостерігається захопленість яким-небудь одним предметом. Відсутність у студентів систематичних знань, нерозвинена уява й інтелект, обмежене світосприйняття – ось далеко не повний перелік тих проблем, що породжені недоліками шкільної освіти та важко піддаються виправленню. Цей негатив, у свою чергу, віддзеркалюється в функціонуванні особистості студентів і у вільний час, який,

як правило, не носить системного характеру, зводиться до розважальних форм, носить випадковий характер.

В умовах загострення соціально-економічної ситуації у суспільстві, глобалізаційних тенденцій та євроінтеграційних процесів усе більшої уваги потребує людська особистість, її внутрішній світ, потреби, інтереси, почуття. Як зазначає В. Кремень, в основу формування особистості треба покласти ідеї гуманістичної парадигми особистісно орієнтованої освіти й виховання, мета яких «не сформувати і навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині, закласти в ній механізм самореалізації особистості» [2, с. 42].

Розглядаючи природу вільного часу, не можна не пов'язувати його з такими характеристиками, як добровільний вибір, гнучкість, спонтанність, самовизначеність і т. ін. За своєю сутністю і змістом вільний час студентів доповнює навчальний і заповнюється науково-пізнавальною, професійною, громадською, культурною діяльністю, різними формами дозвілля, в процесі яких формується висококваліфікований спеціаліст з вищою освітою, активний громадянин своєї країни (І. Мельников, Б. Трегубов). Однак вони обмежуються багатьма факторами: віком, статтю, традиціями, матеріальними можливостями, видами дозвільної діяльності, станом здоров'я. Можливість змінювати ролі у межах вільного часу, переключатися з однієї діяльності на іншу збільшує його значення в житті людини. Здатність до гнучкості кожного індивіда диктується життєвим досвідом сім'ї, школи і суспільства, а також професійною діяльністю.

Актуальність даного напрямку визначається проблемами організації педагогічно доцільного використання студентами вільного часу і підготовки їх до розумного проведення дозвілля, розумінням студентським співтовариством важливості раціональної організації часу і наявності досвіду його використання, про наявний брак якого свідчить сьогоденна діяльність студентів. Поліпшення якості підготовки фахівців вимагає впровадження наукових засад в організацію як учбового процесу, так і вільного часу студентської молоді. От чому в даний час пильну увагу учених-філософів, педагогів, соціологів, економістів привертають проблеми, що стосуються

теоретичного осмислення взаємозв'язку професійної підготовки фахівця, способу буття в системі життєдіяльності у вільний час: яке місце вони займають в структурі вільного часу і способі життя молоді, яке взаємовідношення з іншими сторонами життєдіяльності людей їх пов'язує.

Мета статті

Особливо проблематичним для багатьох студентів є використання вільного часу. Діяльність у цій сфері поєднує процеси пізнання, споглядання, перетворення, оцінки, удосконалюються форми спілкування, формуються особистісні якості молоді людини, поступово утворюється внутрішній механізм саморегуляції, здійснюється засвоєння і передача моральних та естетичних цінностей. На цьому шляху важливе усвідомлення рекреативної діяльності студентів як сукупності занять, пов'язаних головним чином із задоволенням культурних потреб відтворюючого, рекреативного характеру, а також креативно-розвиваючої діяльності як сукупності занять, що носять творчий характер та здійснюють інтенсивний вплив на процес розвитку особистості (соціально-культурна, наукова, технічна творчість, суспільно-корисна діяльність, самоосвіта тощо). Особистий зміст діяльності молоді, і зокрема студентства, полягає у створенні і усвідомленні молодою людиною системи власних, індивідуальних цінностей. Як стверджує І. Бех, «ціннісна система людини розуміється як складно побудований регулятор людської життєдіяльності, якій відображує у своїй структурній організації і змісті особливості об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і саму людину в усіх її об'єктивних характеристиках» [1, с. 17].

Студентство – своєрідна соціальна категорія молоді, організаційно об'єднана інститутом вищої освіти. Студенти вирізняються найбільш високим освітнім рівнем, соціальною активністю, гармонійним поєднанням інтелектуальної і соціальної зрілості. Час навчання у ВНЗ співпадає з періодом зрілості і характеризується становленням особистісних якостей. Помітно закріплюються такі якості, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, вміння володіти собою. Спостерігається посилення

соціально-моральних мотивів поведінки, посилюється інтерес до моральних проблем – способу і змісту життя, обов'язку, відповідальності, любові та вірності. Важливою умовою оптимального вирішення завдань, що стоять перед студентом у роки навчання, є розуміння важливості раціональної організації часу і наявності досвіду його використання. Особливо проблематичним для багатьох студентів є використання вільного часу, оскільки він приваблює студентів нерегламентованістю, самостійним вибором різних занять, можливістю поєднувати в ньому різні, як розважальні, так і розвиваючі види діяльності. Однак потужний педагогічний потенціал вільного часу для значної частини студентів залишається неусвідомленим, нереалізованим.

У науці накопичено певний досвід дослідження проблеми вільного часу студентів, визначено концептуальні засади вільного часу як фактору формування особистості студента (Г. Кравченко, І. Мельников, О. Семашко, Б. Трегубов, К. Шульга), обґрунтовано умови удосконалення різних напрямків позааудиторної виховної роботи вищих закладів освіти (О. Винославська, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Н. Крилова, В. Кудін, О. Киричук, О. Якуба). Детальну характеристику «робочого», «позаробочого» та «вільного» часу дають В. Піменова та Г. Євтєєва, переконливо показуючи, що вільний час повинен розглядатися як стосовно особистості, так і в масштабах держави.

Отже, метою нашої статті є аналіз функціонування вільного часу, його використання як одного з чинників в системі формування і розвитку особистості студентів вищих навчальних закладів.

Основна частина

Сьогодні питання використання вільного часу та дозвілля для розвитку та вдосконалення особистості стає все більш актуальним. Адже соціальна, професійна творчість та будь-яка культурна діяльність пов'язана з використанням вільного часу. Людина використовує вільний час для участі у суспільно-політичному житті, для творчої діяльності, для розвитку своїх духовних і фізичних здібностей, а також для відпочинку і розваг. Будучи складовою частиною життєдіяльності людини, вільний час детермінується під її

впливом, змінюється кількісно і якісно, наповнюючись новим змістом на всіх етапах розвитку суспільства. Чи не найголовніша проблема регулювання вільного часу – пошук оптимального співвідношення між часом робочим і неробочим. Структура, зміст вільного часу прямо пов'язані зі своєю протилежністю – робочим, навчальним часом, тому що час не має абсолютного значення у позатрудовій, позанавчальній діяльності. Вільний час завжди обмежений тривалістю робочого дня, пов'язаний з ритмічністю робочого тижня (особливо це актуально для сучасної України), нормуванням щотижневого і щорічного відпочинку. Крім того, на обсяги вільного часу суттєво впливає рівень розвитку побутової сфери, доступність її послуг, їх відносно низька або висока вартість. При цьому, кількісне збільшення вільного часу саме по собі ще не означає, що воно перетворюється на джерело творчих сил людини. Для цього необхідне керівництво і стимулювання саме тих потреб, які сприяють розвитку особи, оскільки можливий абсолютно протилежний результат як наслідок стихійного, неорганізованого дозвілля. «Під неорганізованим або стихійним дозвіллям слід розуміти проведення вільного часу, який нічим не регламентується і не пов'язаний ніякими розпорядженнями, причому особистість сама для себе обирає, яким змістом вона наповнить цей час» [5, с. 17]. Чи правомірно взагалі говорити про регулювання діяльності студентів у сфері вільного часу? Така правомірність часто заперечується. Як основний аргумент при цьому висувається те, що ця діяльність повинна бути вільною.

Діяльність людини під час дозвілля дійсно певною мірою залежить від її власного вибору, власної волі, власного розсуду. Однак дану свободу не слід, абсолютизувати. Вибір тієї або іншої діяльності у вільний час завжди певною мірою і формою обмежені і обумовлені певними факторами, проте, самі основні способи і можливості використання вільного часу вже є в наявності незалежно від волі і бажання людини, і вона вимушена їх вибирати, до того ж підкорятися певній формі організації і проведення даних заходів. У цьому плані можливості організації і змісту вільного часу людини відображають можливості самого суспільства.

Суспільство, різні соціальні групи зовсім не байдужі до того, як витрачається студентами вільний час і в яких пропорціях поєднуються в ньому основні види діяльності. Усі наявні в їх руках засоби вони прагнуть мобілізувати для певної дії на проведення молоддю свого дозвілля. Так, суспільство зацікавлене в тому, щоб у вільний час люди не тільки повноцінно відпочивали, відновлювали фізичні і нервові сили, але і розумово, естетично і фізично удосконалювалися. Воно прагне певним чином впливати на способи проведення молоддю свого вільного часу, тобто створювати в суспільстві необхідні об'єктивні умови для того, щоб студенти могли мати визначений, відповідний суспільним і особистим потребам, об'єм вільного часу і мали в своєму розпорядженні якнайкращі способи для його використання на користь свого гармонійного, всебічного розвитку. При цьому висувається проблема розробки науково обгрунтованих рекомендацій по найбільш раціональному використанню вільного часу студентів (як доцільніше його витратити і в яких пропорціях в ньому повинні поєднуватися ті або інші види діяльності). Але тут постає проблема іншого порядку.

Суспільство, і перш за все його найважливіший соціальний інститут – держава завжди зацікавлені в самозбереженні й саме на це спрямовані його зусилля, які виявляються або в жорсткій регламентації, чітких розпорядженнях і нормативах (в сфері праці), або в більш гнучких засобах впливу на людину (в сфері дозвілля). І якщо людина прагне до реалізації індивідуальності, то суспільство прагне обмежити, (а в авторитарних системах пригнітити) цю індивідуальність для збереження рівноваги. Сфера вільного часу неминуче стає об'єктом державного регулювання, трансформуючись у проблему соціальної політики, оскільки його використання може бути як сферою розвитку людських можливостей, так і деструктивним фактором, джерелом злочинної поведінки, що відхиляється від норми. Разом з тим, як зазначає В. Піча, «вільний час повинен бути вільним від жорсткої адміністративної регламентації. Водночас з цим він не може розглядатися поза інтересами суспільства, його нормами та моральними принципами. Вільний час може мати різний зміст, але він не

повинен виливатися в антисуспільну діяльність, використовуватися на шкоду людині» [6, с. 33].

Суттєва умова забезпечення змістовного використання вільного часу – матеріальна база. Важливою передумовою вільного вибору в сфері відпочинку була і залишається «матеріальна свобода» як у суспільному, так і в особистому споживанні. Особиста свобода може бути деформована матеріальними обмеженнями. Хронічна нестача коштів у людини з розвинутими культурними потребами може призвести і дуже часто призводить до ототожнювання особистої свободи тільки з матеріальним добробутом. Зрозуміло, зростання таких можливостей розширює вибір, збільшує свободу, але разом з тим здатне обмежувати коло інтересів. Загальна тенденція така: розширення матеріальних можливостей збільшує цінність вільного часу та варіанти його використання.

Виявлення особистої свободи – можливість вільно розпоряджатися своїм відпочинком, що по суті є свободою вибору варіанту дії. Важлива не тільки більша чи менша кількість видів діяльності, а й можливість вибрати одну з них без будь-якого примусу, тиску ззовні. Має значення і сама можливість розпоряджатися часом і матеріальними ресурсами (достатній обсяг вільного часу, наявність закладів культури і спорту, вартісна відповідність дозвільних послуг матеріальним можливостям людини), вибіркова активність самого суб'єкта (що саме він обирає, бажає він взагалі що-небудь вибрати або пасивно сприймає будь-який запропонований йому варіант діяльності чи бездіяльності). Свідомий вибір потребує чималого розумового і фізичного напруження. Крім того, здійснивши певний вибір, людина повинна підкоритися деяким «правилам гри», регламентації, обмеженням. Вільна діяльність у дозвіллі – не тільки здійснення якихось позитивних прагнень, але й уміння, здатність від чогось відмовитися, у чомусь себе обмежити. Як зазначав А. Макаренко, «велика воля – це не тільки вміння чогось побажати і досягти, але й вміння змусити себе від чогось відмовитися, коли це потрібно. Воля – це не просто бажання і його задоволення, а це ще й бажання і зупинка, бажання і відмова...» [3, с. 348].

У функціональному просторі вільного часу та його раціональному використанні дослідниками визначені інститути і фактори, його регулювання. До них належать: матеріальні (мережа закладів дозвілля – стадіони, кінотеатри, театри, концертні зали, а також доходи населення), організаційні (мережа закладів, покликаних обслуговувати дозвілля, методи роботи) та особисті (рівень освіти і культури, навички, ціннісні орієнтації, установки і т. ін.). Єдність цих факторів і складає систему контролю та регулювання вільного часу.

Ключовим для становлення вільного часу, як вільної діяльності, є перетворення зовнішнього впливу на внутрішню переконаність самої людини. Це ніщо інше, як самокерування і саморегулювання. Інтереси суспільства і особистості не завжди співпадають в у цьому напрямку. Якщо спостерігається їх збіг – можливе максимальне його саморегулювання і забезпечення умов для цього. Якщо спрямованість інтересів суспільства і особистості різні – виникає суперечність, конфлікт з суспільством, «заорганізованість» дозвілля, маніпулювання свідомістю або відсутність будь-яких стримуючих факторів, що в кінцевому рахунку має свій прояв у девіантній і делінквентній поведінці.

Однією з найважливіших категорій соціології вільного часу є поняття «культура вільного часу». Культура вільного часу – це ніщо інше, як проблема змісту вільного часу, спосіб і міра його якісного освоєння з точки зору реалізації й збагачення людських сутнісних сил. Основою культури вільного часу є свідомо вільна творча діяльність, яка духовно і фізично розвиває особистість.

Культура вільного часу розглядається з урахуванням принципів, які мають методологічний характер:

- принципу всебічного та гармонійного розвитку особистості, соціальних груп та суспільства в цілому;
- принципу вільної діяльності, вільного вибору занять;
- принципу економії часу, який виражає соціальну ефективність використання вільного часу.

Ці принципи розкривають внутрішню структуру культури використання часу різними соціальними групами, сприяючи з'ясуванню процесу взаємопроникнення вільного та робочого часу. Очевидний зв'язок культури вільного часу і трудової активності. Використовуючи вільний час, особистість демонструє ціннісне ставлення до нього, здатність його берегти, регулювати тривалість своєї діяльності, дотримувати часових пропорцій, визначений життєвий ритм. Усе це характеризує культуру часу суспільства та конкретного індивіда, а отже, і вільний час.

У культурному розвитку особистості має значення перш за все та частина вільного часу, яка йде на розкриття її творчих потенцій. Роль вільного часу залежить і від характеру його використання для духовного і фізичного розвитку, а саме від змісту діяльності та ставлення до неї людини.

Соціально-культурна концепція вільного часу в розумінні його сутності трактує його вже як осмислений компонент змістовної та високоефективної зайнятості для всебічного та творчого розвитку особистості, пов'язуючи цей процес з певним рівнем культури, проведення вільного часу як інтегративної культурної діяльності. Оволодіння цією культурою починає входити складовим елементом в соціальне виховання особистості.

Вільний час можна визначити як ту частину соціального часу, в тому числі і позаробочого часу, яка вивільнена від невідкладних справ і є «часом свободи», простором вільної діяльності і вільного розвитку особистості. Сутність вільного часу полягає у вільній діяльності, яка означає, насамперед, наявність часового простору, вільного від необхідних, невідкладних справ, свідоме прагнення людини опанувати цей час, самостійно (з певною мірою розумності) вибрати варіант ймовірної дії, вміння досягати поставленої мети і, безумовно, саму дію, що є об'єктивним змістом діяльності.

Вільний час є таким же зайнятим часом, як, скажімо, і робочий. Але вільним його називають тому, що:

- цей час відносно вільний від трудових обов'язків;

- він належить самій людині, яка може за певних умов відносно вільно розпорядитися ним за своїм бажанням;
- при його використанні людина має можливість змінювати величину конкретних затрат часу і черговість видів діяльності, порядок задоволення тих чи інших потреб;
- він вільний від невідкладного задоволення людиною потреб, які пов'язані лише зі збереженням її життєдіяльності і працездатності.

Для вирішення питання про класифікацію занять у вільний час принципове значення має положення про те, що вільний час являє собою дозвілля.

Культура вільного часу передбачає:

- розвиненість його структури, яка визначається кількістю елементів і домінуючою роллю тих з них, які мають найбільш розвинений характер;
- оптимальне співвідношення елементів його структури;
- певну міру поєднання рекреаційної і розвиваючої функцій вільного часу, активних і пасивних форм споживання духовних цінностей, спілкування й творчої діяльності;
- певну послідовність і тривалість видів діяльності, їх періодичність, частоту, ритм, насиченість, інтенсивність певного проміжку часу людської діяльності;
- вміння економити час, вивільняти його від нераціональних затрат і досягати оптимального обсягу вільного часу; наявність «надлишкового» вільного часу, так само як і його недостатність може негативно відбитися на його структурі й змісті.

Культура його використання – це перш за все внутрішня культура людини, яка передбачає наявність у неї певних особистісних якостей, які дозволяють змістовно і з користю проводити вільний час. Розумові здібності, характер, організованість, потреба, інтерес, уміння, смаки, життєва мета, бажання – все це складає особистісний, індивідуально – суб'єктивний аспект культури дозвілля. Існує пряма залежність між духовним багатством людини та

змістом і формами використання часу. Але є і зворотній зв'язок. Культурним може бути тільки змістовно наповнений, ефективний за своїм впливом на особистість вільний час. Культуру дозвілля характеризують також ті заняття, яким віддається перевага у вільний час. Мова йде про ті види дозвілдової діяльності, які сприяють формуванню та розвитку особистості. Особливо цінні ті заняття, в яких молода людина особисто бере участь. Багато залежить від того, які форми відпочинку, розваг, послуг будуть запропоновані працівниками дозвілдової сфери у вільний час особистості. Разом з тим культура проведення вільного часу є результатом старання самої особистості, її бажанням перетворити дозвілля в засіб, придбати не тільки нові враження, але й знання, уміння, здібності. Знання та навички, які набувають студенти у вільний час, реалізуються у навчальній, науковій та громадській діяльності закладу, в якому вони навчаються.

Сьогодні соціальний обов'язок молодої людини виявляється в її здатності до творчого засвоєння цінностей культури, до постійного культурного самовдосконалення, до свідомого переборювання внутрішньої душевної інерції. Адже справжня культура набувається тільки за умови власної активності, прагнень постійно вбирати джерела духовного життя.

Висновки

Таким чином, формування особистості студента, майбутнього спеціаліста, є процес безперервний. Він містить як навчальний процес, так і вільний час. Слід пам'ятати, що студент має право на свій особистий вільний час. Дозвілля дає можливість сучасній молодій людині розвивати різні сторони своєї особистості, навіть власний таланти. Для цього необхідно, щоб до використання вільного часу вона підходила з позиції свого життєвого завдання, свого покликання – всебічно розвивати власні здібності, свідомо формувати себе. При цьому необхідно враховувати той факт, що на першому місці разом із комплексом професійних знань посідає комплекс професійних здібностей особистості, а також рівень розвитку загальної культури майбутнього спеціаліста. Тому у вищих навчальних закладах для отримання позитивних

результатів навчально-виховного процесу необхідно створювати певні умови для організації дозвіллевої діяльності студентів. Раціональна діяльність у вільний час включає гармонійне співвідношення рекреаційних і розвиваючих занять. При цьому відпочинок і розваги стають змістовними, продуктивними і конструктивними. Ця ж раціоналізація діяльності на дозвіллі вимагає від людини свідомого ставлення до вільного часу, вміння його планувати, мотивувати вибір того чи іншого заняття.

Виховання раціонального стилю використання вільного часу пов'язане з виробленням таких особистісних властивостей, як цілеспрямованість, систематичність, активність, увага, вміння швидко переключатися з відпочинку на інші заняття, діяти відповідно до поставленої мети.

Окрім цього, існують виклики та загрози стосовно організації вільного часу українського студентства, що пов'язано з такими умовами молодіжної повсякденності, як диверсифікованість культурних практик, наявність великого обсягу індивідуальної свободи в цій сфері, відсутність практики проведення моніторингів у вищих навчальних закладах за проведенням вільного часу та ефективністю проведених масових заходів, вивчення культурних потреб студентства. Це потребує розробки й реалізації цілеспрямованої державної молодіжної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 130–137.
2. Кремень В. Освіта і наука України. Шляхи модернізації / В. Кремень. – К.: Грамота, 2003. – С. 42.
3. Макаренко А.С. Семья и воспитание детей / А.С. Макаренко. – Собр. Соч. в 7 тт. – М., 1957, т. 4, – С. 345–354.
4. Малков Д.Ю. Сутність та специфіка дозвіллевої діяльності / Д.Ю. Малков // Соціалізація особистості: [зб. наук. праць / за ред. проф. А.Й. Капської, т. XVII]. – К.: Логос, 2002. – Випуск 1.
5. Малков Д.Ю., Шендеровський К.С. Діяльність клубів за місцем проживання дітей та молоді в системі ЦССМ м. Києва / Д.Ю. Малков, К.С. Шендеровський. – навч. – метод. збірка. – К., 2002. – 62 с.
6. Піча В. М. Культура дозвілля / В. М. Піча. – К., 1990. – 238 с.
7. Щорічна державна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України Про становище молоді в Україні (за підсумками 2008 року) [Електронний ресурс]. – К., 2009. – 164 с. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/sport/control/>

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС

13.00.07 – Теорія і методика виховання

Пішун С.Г.

Вільний час та його використання як інтегративний чинник розвитку особистості студента

Кількість бібліографічних посилань – 7

Пішун С.Г.

Свободное время и его использование как интегративный фактор развития личности студента

В статье рассмотрены теоретические принципы использования свободного времени как важного фактора влияния на развитие личности студента

Ключевые слова: свободное время, использование свободного времени, деятельность, досуг, студенты, формирования личности, ценности.

Pishun S.

Free Time and its Usage as an Integrative Factor of Influence on a Student's Personality Development

The article uses theoretical principals of using free time as an important factor of influence on a student's personality development.

Key words:

Free time, free time usage, activity, leisure, students, personality development, values.